

JAARGANG 22 ■ DECEMBER 2007

73

Architext ▲ SCabier

Retranchement

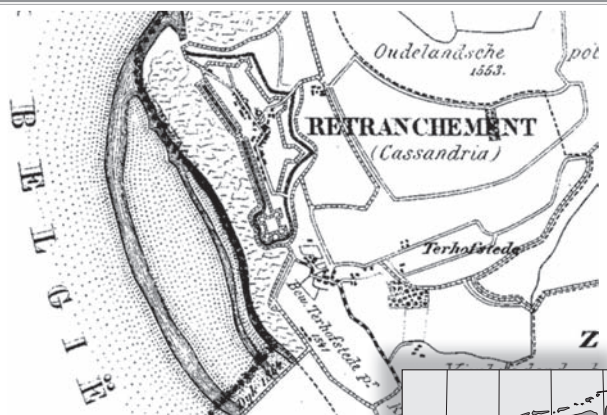
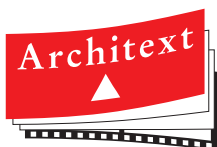

SCahier is sinds september 1985 een ongeregeld versprekend schrift met essays, achtergronden, meningen en feiten over architectuur. Het is bedoeld om de relaties van Architect op de hoogte te houden over de fondslust, de architectuurreizen en Architectuurradio.

Uitgeverij Architect
Klein Heiligland 91
2011 EE Haarlem
e-post: sc@architext.nl
www.architext.nl

eindredactie: Ids Haagsma

vormgeving:
de IJsgarage ▲ Haarlem
Rob van Westreenen
© 2007 ▲ Architect

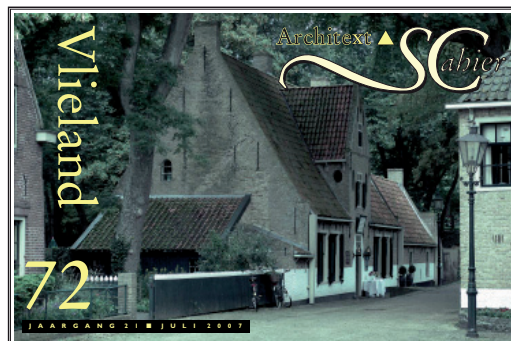
Retranchement

Aan de rand van Zeeuwsch-Vlaanderen, aangeschurkt tegen België, ligt het dorp Retranchement (Frans voor verschansing, wal of bolwerk).

Eerder verschenen:

SCahier 72 PDF over Vlieland (32 pagina's), te importeren via www.architext.nl.

Hoe maak ik een heus SCahier?

De moderniteit komt met nadelen. Vroeger werd SCahier keurig vergaard en geniet, en bovendien nog eens bijgesneden, naar de relaties van Architect per post toegestuurd.

Nu is besloten het cahier vooral in het Portable Document Format (PDF) via de webwerf beschikbaar te stellen, zijn enkele lezers bedroefd dat er geen echt tastbaar cahier meer is. Immers, wie de pagina's op zijn (kleuren)printer afdruckt krijgt per A4-velletje twee naast elkaar liggende bladzijden. Deze zijn moeilijk tot een heus SCahier te plakken, nieten of te naaien.

Bovendien is door sommigen geërgerd gereageerd op de aanwezige paskruizen en snijtekens op de pagina's.

Om met dit laatste te beginnen: veel hedendaagse printers kennen aan de smalle onderzijde van het papier een tamelijk brede niet afdruckbare marge. Op zulke printers is SCahier in zijn oorspronkelijke vorm niet bladvullend af te drukken. Vandaar dat een verkleind formaat is gekozen dat vrijwel door iedereen in zijn geheel kan worden afgedrukt.

Voor wie zijn eigen cahier wil samenstellen is er een beetje goed nieuws. Net als bij nummer 72 kan dit

nummer over Retranchement – na enige huisvlijt – worden vergaard, geknipt en geplakt tot een klein tijdschriftje.

Benodigheden: een (kleuren)printer; een schaar of snijmachine; nietjes of naald en draad; lijm.

Wat te doen:

1. Druk de PDF-vellen 1 en 2 dub-

belzijdig op één vel A4 (of print ze enkelzijdig en plak ze later tegen elkaar). Dus de pagina met omslagfoto aan de ene zijde, en pagina 2 met de voorlaatste pagina (deze pagina) op de achterzijde.

2. Druk de overige vellen – het 'binnenwerk' – enkelzijdig af op A4-formaat.

3. Vouw de vellen van het binnenwerk met de onbedrukte kant naar binnen en scherp de vouw met een

vingermagel of de oog van een schaar. Snij de boven- en onderkant van de pagina's af volgens de pas- en snijtekens.

4a. Sorteert het binnenwerk op volgorde. Niet of stik het binnenwerk vast aan de lange open (dus niet gevouwen) zijde van de pagina's; snij of knip een stuk af van de witte rand van de gehechte kant.

4b. Vouw het omslag en snij of knip het op maat: voor de bovenzijde kunnen de pas- en snijkruizen als richtlijn dienen; de zij-kanten zijn afhankelijk van de gekozen breedte van het binnenwerk. Lijm het omslag bij de vouw vast aan de rug van het binnenwerk; gebruik een zo klein mogelijke plakrand.

Uw SCahier is een echt cahier!

Truzement

Op de woelige grens van wolken, wallen en verdwenen water

Geregeld probeert SCahier de architoop van een bepaalde bebouwde omgeving te omschrijven: wat zijn de kenmerkende eigenschappen die juist deze streek, dit dorp, deze stad uniek maken. In dit nummer, over het Zeeuwsch-Vlaamse Retranchement, leidt de zoektocht onvermijdelijk naar een lesje 'vaderlandse' geschiedenis.

WEGGEDRUKT IN de ervaring om te wandelen over een kronkelende zandophoping die ooit, in de Tachtigjarige Oorlog, was bedoeld als een robuuste vechtmachine. En daarmee lijkt het hele verhaal van Truzement verteld. Lijkt. Want Retranchement vertelt nog een heel ander verhaal. Wie zich een beetje verdiept in de geschiedenis van dit kleine dorp met maar net 600 inwoners wordt geconfronteerd met twee oerkrachten die het landschap in deze contreien hebben gevormd: de strijd tegen het water en

meest zuidwesten over een kronkelende de Tachtigjarige Oorlog, was bedoeld als een robuuste vechtmachine. En daarmee lijkt het hele verhaal van Truzement verteld. Lijkt. Want Retranchement vertelt nog een heel ander verhaal. Wie zich een beetje verdiept in de geschiedenis van dit kleine dorp met maar net 600 inwoners wordt geconfronteerd met twee oerkrachten die het landschap in deze contreien hebben gevormd: de strijd tegen het water en

De situatie van het Zwin rond 1350, toen de toegang tussen Damme en Brugge door verzanding al was gereduceerd tot een smalle stroom.

de strijd tegen vreemde overheersers. Dit deel van West-Vlaanderen is betrekkelijk jong: het landschap is nog maar zo'n tweeduizend jaar oud, en wie de 'genius loci' van deze plek wil kennen heeft een tamelijk overzichtelijke opgave.

Het is een gebied dat is ontstaan uit geleidelijke aanslibbingen die herhaaldelijk door een woeste zee weer werden weggespoeld waarna het verzanden opnieuw begon. Die grilligheid vindt men terug in de jonge geschiedenis van dit vlakke land. Het kost verbeeldingskracht zich in te denken dat Brugge ooit een bloeiende zeehaven was, het centrum van de handel in dit deel van Europa. Het is moeilijk voorstelbaar dat in het begin van de dertiende eeuw, in 1213 om precies te zijn, de Franse oorlogsvloot, maar liefst 1700 schepen groot, voor anker lag in de haven van Damme. En die lagen er niet voor niets: in de monding van het Zwin heeft toen de eerste grote

maritieme krachtmeting plaatsgevonden tussen de Engelsen en de Fransen.

Al vroeg moeten de bewoners van dit land, uit pure overlevingsdrift, de neiging hebben gehad die onvoorspelbare krachten van verzandingen en overstromingen te beheersen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de eerste dijken, de eerste landaanwinningen en de eerste primitieve windmolens juist in dit gebied ontstonden. Met hulp van de monniken uit de enkele kloosters die in dit gebied in de vroege middeleeuwen werden gesticht, begon de moeizame strijd tegen het water. Het water dat keer op keer met bruut geweld hun werk ongedaan maakte, waarna zij met nukkige volharding hun lessen leerden en weer, met nieuwe slimmigheden, het gevecht tegen de zee aangingen. Zo werden de eerste grondslagen gelegd voor een plat landschap dat wordt gekenmerkt door meanderende dijken en vaarten. En was de zee even bedwongen, dan bleken de

Het Zwin circa 1500.

militaire strategen hun nieuwe vijand: zij staken heel wat keren de dijken door voor inundaties die als afweerlinie onoverwinnelijk werden geacht. Vaker nog deden ze het uit pure wanhoop. Veel mag er in de loop van eeuwen in dit landschap zijn veranderd, de militairen verloren het belang van dit gebied niet uit het oog. De vroege opkomst van steden als Brugge en Damme – ooit zinderende Europese handelscentra – was al een aanduiding dat West-Vlaanderen een scharnierfunctie vervult tussen Frankrijk en Engeland en tussen noord en

midden Europa. Het getouwtrek door alle eeuwen heen van Europese machten dat zich hier afspeelde is vandaag de dag nog zichtbaar in de curieuze scheiding tussen Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen. Van een afstand bezien is er nauwelijks een reden om in het landschap

en tussen de bevolking een zo drastische scheiding aan te brengen als een landsgrens. Maar wie inzoomt ziet dat er wel degelijk verschillen zijn. Verschillen waarvan het niet altijd duidelijk is of ze nu door die scheiding zijn veroorzaakt of juist de aanleiding hebben gegeven om grenspalen te slaan in dit gebied.

Het verschil in geloof – katholiek tegenover protestants – valt het meest op, maar zelfs daarbij kan de

Het Zwin in 1604. In het midden de stad Sluis (met in een wijde cirkel daar omheen een ring forten). Op de linkeroever van het Zwin, op Cadzand, ligt aan de waterkant het fort Berchem bij Terhofstede (gele cirkel). Links daarvan zijn de eerste aanzetten zichtbaar van wat later Retranchement Cadsandria zal worden (rood omcirkeld). Recht daar tegenover het Spaanse fort Teresa (blauw).

vraag worden gesteld of dat niet voor een groot deel is afgedwongen door machts-politiek.

DIT NOORDWESTELIJK deel van Vlaanderen heeft al een roerige geschiedenis achter de rug als het in de tweede helft van de zestiende eeuw in de ban raakt van godsdienstige en staatkundige hervormingen. De Beeldenstorm (1566) en het Plakkaat van Verlatinghe (1581) leiden er

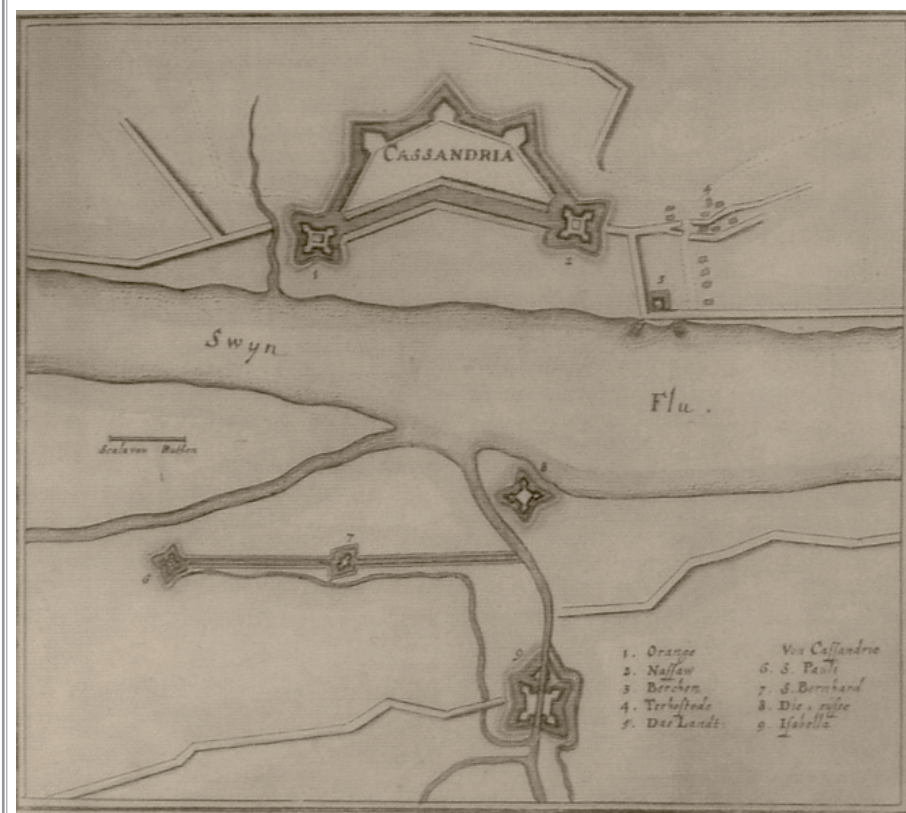
uiteindelijk toe dat Vlaanderen zich samen met de noordelijker gelegen Nederlanden afscheidt van Spanje. De hertog van Parma slaat genadeloos terug en vier jaar later is Vlaanderen weer Spaans bezit en wordt met harde hand teruggebracht in de katholieke kerk.

Een kleine twintig jaar lang proberen de overige Verenigde Nederlanden hun vroegere oorspronkelijke Unie te herstellen wat uiteindelijk alleen resulteert in de verovering van Staats-Vlaanderen, een gebied dat een behoorlijk geïsoleerde, maar strategisch uiterst belangrijke positie inneemt in de Unie. Het is eigenlijk de doodsklap voor Vlaanderen, ooit het culturele en economische zwaartepunt van de Nederlanden. Door-

dat de noorderlingen er in slagen de Westerschelde militair te beheersen verliest Antwerpen zijn voor-aanstaande positie. West-Vlaanderen is al praktisch van de zee afgesloten en Staats-Vlaanderen is te klein en te afgezonderd om echt een belangrijke rol te gaan spelen.

Het gebied wordt gegijzeld door het Europese krach-tenspel en dat blijft zo. De Spaanse Nederlanden worden de Oostenrijkse Nederlanden, die aan het eind van de achttiende eeuw overgaan in Franse handen en in 1815 wordt dan eindelijk de droom van de geuzen gerealiseerd:

Onder: het Zwin circa 1625 met Retranchement 'Cassandria' en de forten Oranje (links) en Nassau. Rechts daarvan Terhofstede met daaronder fort Berchem. Onder aan het Zwin fort Teresa, met links daarvan op een linie de forten St. Pol (links) en St. Bernhard (midden). Geheel onder fort Isabella.

Rond 1650. Zie ook ter vergelijking de stelliefoto op de volgende pagina.

Zuidelijk en Noordelijk Nederland worden herenigd maar dan blijkt al gauw dat de geschiedenis de bevolkingen van elkaar hebben vervreemd. Met de Brabantse Omwenteling van 1830 scheidt het zuiden zich af van het noorden. Hoe diep de sporen zijn die de geschiedenis heeft getrokken blijkt wel uit dit

Het Zwin en omstreken in 2006.

deel van West-Vlaanderen. Na een tiendaags oorlogje en na jarenlang onderhandelen wordt de grens tussen noord en zuid weinig anders dan hij eeuwenlang is geweest: Zeeuws-Vlaanderen wijkt in vorm nauwelijks af van het vroegere Staats-Vlaanderen en blijft een afgezonderd onderdeel van Nederland. In Vlaanderen zelf bestaat weinig behoefte zich nog

eens met de noordelijke Nederlanden te verbinden en men kiest voor een eigen ontwikkeling binnen het Koninkrijk België. Dat lukt goed, zoals blijkt uit het feit dat in 1907 de haven van Zeebrugge in gebruik wordt genomen. De geschiedenis van die haven maakt ook duidelijk wat die ontwikkeling van Vlaanderen in de weg heeft gestaan: zowel in de

eerste als in de tweede wereldoorlog wordt de haven vernield. De militaire strategen waren Vlaanderen bepaald niet vergeten. Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw kan Vlaanderen zich vrijuit ontwikkelen naar een nieuwe bloeiperiode.

RETRANCHEMENT is het uit grondwerk opgetrokken symbool van al die

De grens tussen de Spaanse en Noordelijke Nederlanden in 1672/73. Staats-Vlaanderen is ten opzichte van het groene Zeeland afzonderlijk gekleurd: het behoorde tot de generaliteitslanden.

ontwikkelingen. Ooit, in 1604, werden hier op last van Maurits van Nassau de wallen uit zeelei opgeworpen als eerste aanzet voor een fort dat het Zwin moest gaan beheersen. Meteen al begon een kat en muis spel met de tegenpartij, de Spanjaarden, die op de andere de oever hun forten opwierpen. Al gauw zou Retranchement Cadsandria deel uitmaken van een langgerekte sliert van Staatse linies door Zeeuwsch-Vlaanderen als tegenhanger van een even lange lijn van Spaanse

forten en schansen iets zuidelijker in Vlaanderen.

WIE NAAR het fort Retranchement Cadsandria kijkt moet meteen zijn Spaanse tegenhanger fort Isabella aan de andere kant van het Zwin, erbij betrekken. Decennialang hebben die elkaar als sumo-worstelaars in de houdgreep gehouden: versterkte de een zijn positie dan volgde de ander meteen, en omgekeerd. Officieel was de rol van Retranchement Cadsandria met de vrede van Mun-

ster in 1648 uitgespeeld. Toen, aan het einde van de Tachtig-jarige oorlog, diende de Republiek der Nederlanden al zijn forten te ontmantelen en het heet steevast dat men die taak gemakshalve overliet aan de natuur. Realistischer is te stellen dat men niet echt af wou van een vesting die, vanwege zijn strategische ligging, best nog wel eens een functie kon vervullen. Dat was bepaald geen onzinnige gedachte. Weliswaar nam door het verzanden van het Zwin de importantie van Retran-

chement zienderogen af, de spanningen in het gebied waren er niet minder om. Echt een grootse militaire functie heeft het fort nooit meer vervuld, dat is waar, maar de leger en politiek moeten het een gerustellende gedachte hebben gevonden dat ze deze kleine vesting altijd nog in reserve hadden. Al in het midden van de zeventiende eeuw werden binnen de wallen de eerste burgerwoningen gebouwd,

een proces dat na de Tachtigjarige Oorlog gestaag voortzette. Het werd een dorp voor landarbeiders, kleine middenstand en een enkele notabele. Van de militaire achtergrond is weinig terug te vinden, of het moet zijn dat de Markt het vroegere exercitieterrein was en dat de Dorpsstraat en de Noordstraat nog enigszins op de plek lopen waar vroeger binnen de wallen een verbinding was tussen

Onder: aan de Retranchementstraat in België is de historie ook nog zichtbaar. Van Fort Isabella resteert bij het gehucht De Vrede slechts een deel van de gracht die ooit rond een bastion liep en vanuit de lucht zijn de contouren van het fort nog als verkleuringen in het landschap zichtbaar. Nabij het vroegere fort Teresa liggen nu kazematten (foto). Zowel in de eerste als in de tweede wereldoorlog zijn ze bemand geweest door Duitse troepen.

de forten Oranje en Nassau. Over de bebouwing valt weinig te zeggen: de Hervormde Kerk in de Dorpsstraat is een sobere zaalkerk die je vanwege de eenvoudige vormen kunt terugbrengen tot het protestantse geloof, maar als de grens tussen de Staatsen en de Spaansen nu net niet daar had gelegen, waren zulke kerken ongetwijfeld ooit in Vlaanderen gebouwd of had Retranchement een keurig katholieke

kerk met een heuse toren gekregen. Hier werd het uiterlijk van de gebouwde omgeving inderdaad eens niet door de traditie, maar door politieke en religieuze machtsverhoudingen bepaald.

De woonhuizen die er nu staan, zijn een allegaartje, een weinig samenhangend geheel. Dat zou een extra aanwijzing kunnen zijn dat lokale tradities er nauwelijks een rol spelen maar evenzogoed zou het kunnen wijzen op een nogal individualistische inslag van de bewoners. Dat wordt er niet beter op nu steeds meer huizen in gebruik raken als tweede huisjes. Op het eerste gezicht lijkt het gebruik van kleur op de huizen daar ook op te wijzen. Er is bepaald geen sprake van een consistent

gebruik van kleuren. Ook hier lijkt het eerder op een ratjetoe. Tot je wat beter kijkt. Het gebruik van kleuren mag dan wel niet aan lokale regels zijn gebonden, maar opvallend is wel dat er zoveel kleuren worden gebruikt.

EIGENLIJK KAN daar maar één verklaring voor zijn: de fascinerende lichten die hier op de grens van de spiegelende zee steeds te zien zijn. Almaar veranderende, intrigerende wolkenpartijen die de meest fantastische kleuren kunnen aannemen. Wie leeft onder zulk een hemels spektakel krijgt vroeg of laat de smaak te pakken en gaat zelf het kleurenpalet ter hand nemen.

Retranchement mag ontstaan zijn uit een boeiende krijgsgeschiedenis, mag als een rustige wachter liggen in een landschap dat steeds meer al polderend werd gewonnen op de zee, het dorp is vooral geboren uit dat magistrale Zeeuwsche licht.

EDDY SPOOR

Tijdtabel Retranchement

0-200 – De zee trekt zich geleidelijk terug waardoor een drassig landschap ontstaat.

ca 450 – Door enkele grote overstromingen vormt de zee een zeetong – de Sincfala – die zo'n 25 kilometer landinwaarts reikt tot aan het huidige Brugge.

1100 – de Sincfala (ook wel Scheure genoemd en later Zwin) begint te verzanden.

1150 – Brugge niet langer meer bereikbaar via het Zwin; Damme neemt de rol van Brugge als zeehaven over.

1250 – het gegraven kanaal Lieve verbindt Gent en Brugge met Damme.

ca 1400 – Door verdere verzanding raakt Damme zijn positie als zeehaven kwijt; Lamminsvliet, ook Lambertsylvliet, (Sluis) neemt die rol over.

1568 – Begin Tachtigjarige Oorlog.

1587 – Spanjaarden

bouwen forten aan weerszijden van het Zwin waaronder een ter Hofstede.

1604 – MAURITS VAN NASSAU (1567-1625) beëindigt zijn Vlaamse veldtocht met de verovering van Sluis en Aardenburg; aanleg van een schans nabij Terhofstede op het ei-

land van Cadzand aan de monding van het Zwin. De oostzijde van het Zwin was nu in

Staatse handen; aan de westkant heersten de Spanjaarden.

1606 – Spanjaarden proberen tevergeefs Sluis te veroveren.

1609-1621 – Twaalfjarig bestand.

1621 – Graaf FONTAINE, Spaans bevelhebber in Vlaanderen, versterkt zijn linie met o.m. de bouw van het Groot- of Isabellafort met het daarbij gelegen Klein- of Teresaftort aan het Zwin. Bovendien legt hij een aantal kleinere forten (redoutes) aan langs de Vuile Vaart.

Met de Unie van Utrecht in 1579 verenigen de Nederlandse gewesten zich tegen Spanje: naast Zeeland, Groningen en Ommelanden, Friesland, Drenthe, Overijsel, Gelre, Zutphen, Holland en Utrecht kiezen ook Antwerpen, Gent, Brugge, Leper en Lier voor dit verbond. In het **Plakkaat van Verlatinghe** verklaren zij zich in 1581 onafhankelijk van Spanje. Een Spaanse tegenreactie volgt: Alexander Farnese, hertog van Parma slaat terug en met de val van Antwerpen in 1585 zijn de Zuidelijke Nederlanden, dus ook Vlaanderen, weer Spaans bezit waar de protestantse godsdienst niet is toegestaan. De vooraanstaande rol van Vlaanderen in de Nederlanden is daarmee uitgespeeld waarmee de economische groei van de (noordelijke) Verenigde Provinciën een aanvang kon nemen. Maurits van Nassau probeert vanaf 1600 Vlaanderen nog terug te winnen, maar uiteindelijk slaagt hij er alleen in Staats-Vlaanderen te veroveren.

1621 – Aanleg vesting Retranchement Cadsandria tegenover St. Isabellaftort; bouw fort Oranje: vierhoekige gebastioneerde aarden veldschansen volgens Oud-Nederlands Stelsel van SIMON STEVIN.

1622 – Verbeteringen aan de schans bij Terhofstede en bouw fort Nassau (identiek aan fort Oranje > 1621); beide forten worden met elkaar verbonden door twee parallelle wallen. Tevens wordt de hele vesting omringd door een gracht met contrescarp. In de vesting twee toegangspoorten: de Zandpoort in het zuiden en de Slijkpoort in het noordwesten. Vermoedelijke bouwkundigen: DAVID VAN ORLIENS en PHILIPS VLAMINGH.

1632 – Retranchement krijgt eigen predikant die predikt in een houten loods >1653/54.

1641 – ANDREA DE CANTELMO verbetert en versterkt de linie nabij de Vuile Vaart. tussen Isabellaftort en de Damse Vaart: de Cantelmo-linie.

1643 – bouw standerdmolen door BARTHOLEMEUS DE VOS uit Sluis op de vestingwal; binnen de vesting vestigen zich ook burgers rond het centrale plein >1818, >1930; aanleg van Redoute Berchem bij Terhofstede.

1644 – bouw eerste stenen burgerwoning door COMMERT CEULEMANS binnen de militaire vesting.

1648 – aan de oostzijde van Retranchement Cadsandria wordt een tweede gracht aangelegd met een gebastioneerd front van drie bolwerken.

1648 – Bij de Vrede van Munster wordt bepaald dat alle vestingwerken, dus ook Retranchement Cadsandria, moeten worden ontmanteld. > 1680

1653/54 – bouw zaalkerk.

1676 – Retranchement telt 25 huizen.

1678 – Isabellaftort voor een deel ontmanteld.

1680 – Raad van State geeft opdracht Retranchement Cadsandria te ontmantelen; de militaire gebouwen worden verkocht maar de omwalling blijft in tact.

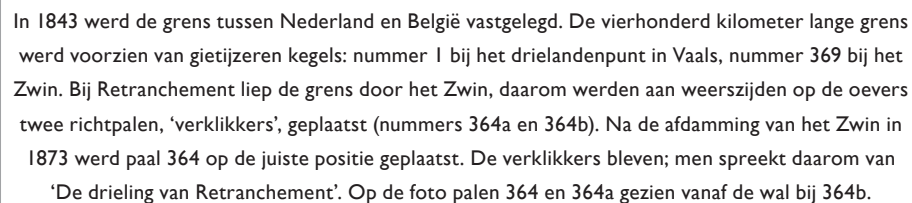
1682 – Fort Oranje door een stormvloed op 26 januari weggespoeld.

1683 – Het gat van het verdronken Fort Oranje wordt gedicht met een wal.

1715 – Zuidelijke Nederlanden in Oostenrijkse handen.

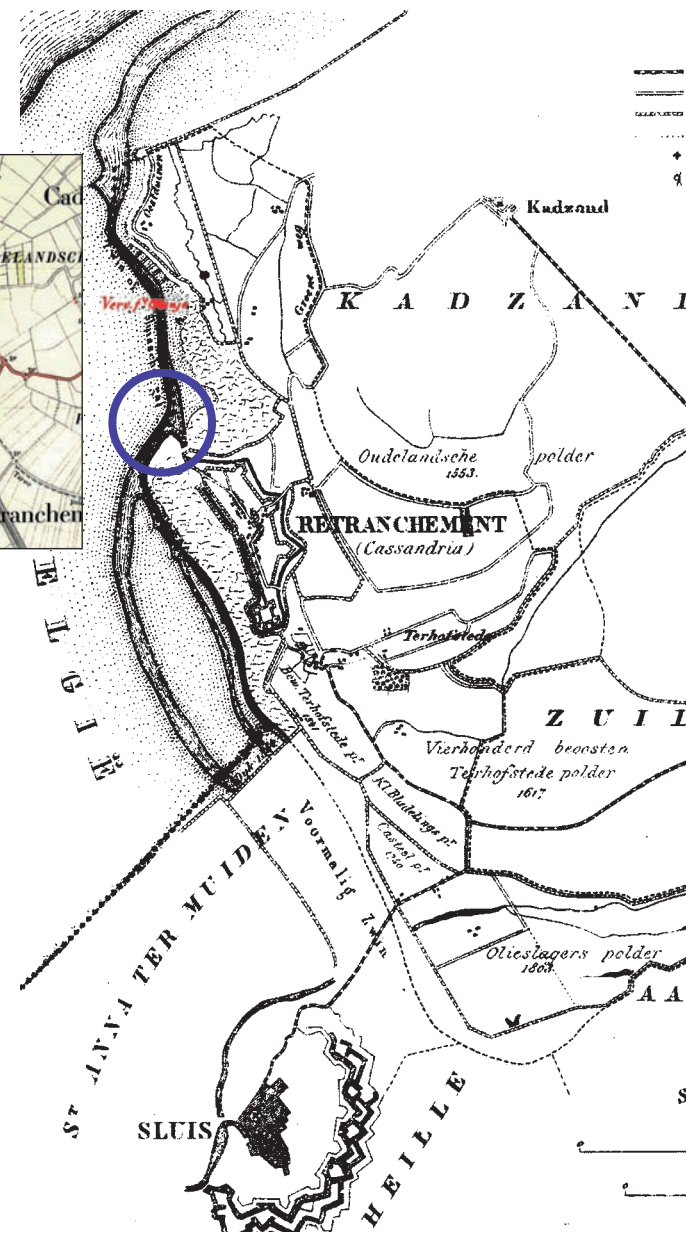
1747 – Franse troepen bezetten de Oostenrijkse Nederlanden; vanuit St Isabellaftort wordt Sluis en een deel van Zeeuws-Vlaanderen even bezet.

1784 – Oorlogsdreiging met de Oostenrijkse Nederlanden: er komen verbeteringen aan Retranchement Cadsandria onder leiding van de directeur van 's Lands Fortificatiën C. DUMOULIN; fort Berchem bij Terhofstede weer in gebruik.

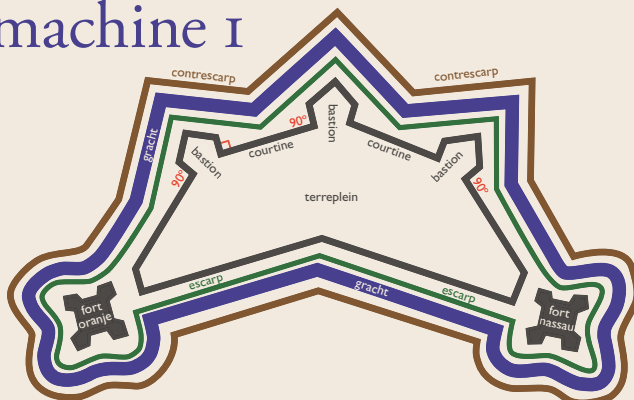
1915 – De Duitse bezetter in België plaatst een hek met een elektrische draad langs de

2007 – Retranchement telt ruim 400 inwoners.

In 1873 wordt het Zwin afgedamd met de Willem Leopolddijk waarna de Willem Leopoldpolder ontstaat vernoemd naar de Belgische en Nederlandse koningen (zie inzet). Het haventje verdwijnt. Op de kaart van 1868 is te zien dat benoorden de haven een vervanger van **fort Oranje** lag.

De krijgsmachine 1

Oud Nederlands Stelsel

De in Brugge geboren wiskundige **Simon Stevin** (1548-1620) publiceerde in 1594 het boek 'De Stercktenbouwingh' waarin hij de uitgangspunten van de vestingbouw formuleerde. Daar hij sinds 1593 als 'afteekenaer der Quartieren in 't legher' in dienst was van Maurits van Nassau kon hij zijn eigen inzichten in de praktijk brengen. Zijn manier om de verdediging op te zetten staat bekend als het Oud Nederlands Stelsel. Het is feitelijk een slimme, pragmatische uitwerking van de toen bestaande vorm van bastionbouw dat bekend stond onder de naam *tracé-italienne*.

Stevin maakt handig gebruik van de lokale situatie: hij stelt voor de *wallen* en *bastions* uit aarde op te bouwen en ze te doen omgeven met een gracht. De vorm van de bastions (een vijfhoek) werd wiskundig bepaald waarbij onderlinge verbindingen en het schootsveld van het toenmalige geslacht de vorm bepaalden. De verbindingen tussen de bastions – het *gordijn* of de *courtine* – staan loodrecht op de bastions. Belangrijk acht Stevin dat de vestingen zoveel mogelijk in hun eigen onderhoud

kunnen voorzien: vandaar de aanwezigheid van molens, boerderijen en bijvoorbeeld boomkwekerijen. De hoofdwallen worden beplant met **olmen** en **iepen** die niet alleen voor de nodige dekking moeten zorgen maar desnoods gekapt kunnen worden om gevallen gaten te dichten. Aan de voet van de buitenzijde van de hoofdwal (het *talud*) diende een moeilijk doordringbare doornenhaag te zijn bestaande uit **meidoorn**, **hagedoorn**, **sleepruin**, **acacia** en **stekelbruin**.

Tussen de hoofdwal en de gracht ligt de *escarp*. Aan de buitenzijde van de gracht de *contre escarp* met daarachter een verhoging, de *glacis*. Deze werd beplant met diepwortelende bomen die eenmaal volgroeid werden gekapt voor het nodige uitzicht. De wortels bleven: zij dienden als versperring tegen ondergrondse gangen).

Menno van Coehoorn (1641-1704) zag in dat met name de rechte hoek tussen bastions en courtine een zwakke plek was in de idee van Stevin. Hij paste de vestingbouw aan: het Nieuw Nederlands Stelsel dat aan het eind van de zeventiende eeuw gangbaar werd.

De krijgsmachine 2

1682: fort Oranje verdrinkt

grenspaal

Retranchement ('verschansing'): klein vestingwerk bedoeld als schans, met aarden wallen; kan voorzien worden van bastions.

Oranjestoeve sinds eind 20ste eeuw op de plaats van het fort

Escarp: het talud, helling, van een gracht aan de kant van de vestingwal; het tegenoverliggende talud heet de **contrescarp**.

Gebouwen in Retranchement

De gebouwen worden beschreven per straat. De straatnamen staan op alfabetische volgorde waarbij de eerste letter van het straatnaambord bepalend is voor de rangschikking. De afkorting RM betekent rijksmonument.

DORPSSTRAAT

– 16 Hervormde Kerk, RM (1651/54)

Een sobere, kleine zaalkerk met een dakruiter uit 1827. Al in 1621 predikten dominees uit Sluis, Sint Anna ter Muiden en Cadzand wekelijks in een houten barak bij de tegenwoordige Markt in Retranchement. In 1632 kreeg de vesting zijn eigen predikant en nadat steeds meer burgers zich binnen de wallen vestigden, werd in 1651 besloten een echte stenen kerk te

bouwen. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze kerk ook toen al was voorzien van een dakruiter met een luidklok en dat de datering 1827 op de huidige houten dakopbouw verwijst naar een vervanging. De muren zijn voorzien van steunberen. Het interieur, met zeventiende-eeuwse preekstoel, is eenvoudig.

MARKT

Oorspronkelijk lag (ongeveer) op deze plek het exercitieplein van het garnizoen Retranchement Cadsandria.

– 1 RM Gemeenteschool (1883/84)

Ooit gebouwd als school met vier klaslokalen met opvallend grote, hoge ramen. De twee lokalen rechts van de ingang werden later gymlokaal. Sinds 1976 dorps huis onder de naam 'D'ouwe schoole'.

MOLENSTRAAT

– 1 Koren- en pelmolen, RM (1815, met wellicht materiaal van een molen uit 1643)

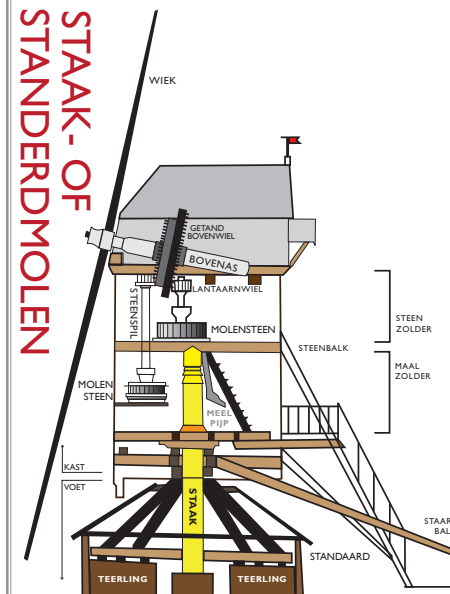
Deze houten windmolen is van het zogenaamde 'stander'-type: de oudste vorm die de molens in dit gebied hadden. Al in de middeleeuwen werden standermolens gebouwd. De romp van de molen (de 'kast' of het 'kot') staat op een grote (eiken)hou-

ten spil (de 'stander' of 'staak'). Die spil – in Retranchement zo'n zeven meter lang – wordt door een onderstel (de 'standaard') van schoorbalken stabiel gehouden. De romp is met de steenbalk draaibaar verbonden aan de spil.

Bekend is dat in 1643 Bartholomeus de Vos uit Sluis al een molen bouwde op de vestingwerken van Retranchement. Dat was vanzelfsprekend een standermolen omdat dit type in zeer korte tijd is af te breken en redelijk snel weer kan worden opgebouwd. In gevaarlijke tijden werd de molen dan ook tijdelijk verwijderd. In meer rustige tijden diende de molen bij te dragen aan de zelfvoorzienigheid van een stelling. Koren malen dus.

Waar de eerste molen heeft gestaan is niet

bekend. Het is bepaald niet uitgesloten dat het op dezelfde plek is waar nu de molen staat. Deze werd in 1815 gebouwd nadat de molen van De Vos bij een storm was ingestort. Vermoedelijk zijn enkele onderdelen van de oude molen bij de herbouw gebruikt. In de loop der tijd is ook deze molen vaak beschadigd geraakt. Zo was er in 1930 een grote brand en ook de oorlogshandelingen van 1944 hebben zware schade toegebracht. Een wat slordige opknappbeurt volgde in 1948. In 1977 kocht de gemeente Sluis de molen en na een grondige en vakkundige restauratie in 1982/83 was de molen zelfs weer 'maalvaardig'. De molen is meestal op zaterdagmiddag te bezichtigen.

– 14 Breydelhoeve

In 1862 begon de Brugse familie Breydel een hoeve even buiten de contrescarp van Retranchement, in de Hevenpolder (1200). Het begon met een veestal, in 1872 gevolgd door een grote schuur en in 1892 kwam de definitieve woning. Geheel volgens Vlaamse volkswijze waren woning, schuren en stallen afzonderlijk, losstaand, gebouwd. De woning en de schuur staan er nog. De veestal is gesloopt en heeft in 2005 plaatsgemaakt voor een appartementengebouw. Het heet dat deze 'aan de buitenkant lijkt op de verdwenen stal'. Maar ondertussen... 't Is waar, het had erger gekund, maar een feit blijft dat die zomerhuisjes onder een groot dak een protserig indruk maken.

